

EUSKAL LITERATURAREN INGURUAN: MENDE HASIERAKO «LITERATURAS MORTAS»

Mende honetako hasieran erruz ezagutu izan den jazokun nazioartekoa dugu euskara eta euskaldun literaturarekiko grina eta jakinmina. Han-hemenka barreiatuak jakintsuak hurbildu ziren euskararen eremura, europar textuinguruan honen bakanatasun linguistikoak, ezaugarri bereziak eta superbibentzi mi-resgarriak suposatzen zutena sakonago aztertze asmotan. Hala ere, jakingura hori, ez zen neurri berekoa izan literatura edo filologia mailetan. Bigarrenean, kanpotikakoek eginiko azterketak ugariak izan baziren ere, lehendabizikoan askoz urriagoak gertatu ziren miaketak. Filologia gailendu zen gehienbat ikerketan, garaian garaiko literatura hiruzpalau izenen aipamenak baztertuz geroz.

Aro honetan kokaldia duten liburuak irakurtzen oso gertaera nabaria dugu hauex. Horrela ere jotzen da eskuartean eta ohartxo honetarako erabili dugun liburutxo ohargarri baten: «Litteraturas mortas» du izena, portugaldar batek idatzia eta bere baitan, orduko sasoiaren autorearen ustez erdi hilak ziren lau literatur eredu ikuitzen dira, hots galiziar, katalandar, euskaldun eta italiar literaturaren eremuak. Laurak ere, autorearen esanetan, berbizkunde bideetan abiatuta, geroko etorkizun hobeko baten bila zuzenduta.

Halako liburu bat portugaldar baten lumatik etortzea arra-

ro samarra izateaz gain badu bestetik ere, bere arrazoitxoak, egi-
leak honela azaltzen diguna:

«Com effeito, mas desataviadas paginas que a seguir vão, encontrará o leitor curiosos informes, ao parecer novos e interessantes, acêrca das originalissimas litteraturas catalã, gallega, italiana e vasca, com um estudo, conscienciosamente feito, sobre a lingua e marcha evolutiva dos povos respectivos».

(11. orri.)

Liburua gainera sasoi hartako politiko ezagunei dedikaturik dator, alegia, Canalejas espainiar ospetsuari eta Arriaga eta Machado portugesei. Beraz mugaren bi aldeko agintariak ditu go-
goan idazleak eta nonbait, ikuspegi «iberiko» batetatik ari zaigu.

Baina idazlea bera nor dugu? Jose Cervaens y Rodriguez da izen-deiturez gure lumaduna, portugaldarra, esanda dagoe-
nez. Porto-n bizia eta hainbat ekintza politikoetan sartua. Jon Bilbao-k, alabaina ez digu bestelako zehaztasunik ematen bere Eusko Bibliografian:

«CERVAENS RODRIGUES, Jose, *Litteraturas mortas. Breves estudios sobre as litteraturas gallega, euskara, italiana e catalã*. Porto, 1911 (388 pp.)».

Enciclopedia General Vasca-k ere ez du beste berririk, haxe baino:

«CERVAENS RODRIGUES, José. Autor de la obra *Litteraturas mortas*, Porto, 1911, pp. 338, que comprende varios estudios sobre las literaturas gallega, vasca, italiana y catalana. Ref. J.B.»

Ezin jakin ba, hortatik berri zabalagorik. Baina liburuaren aldetik nabaria da bere data, 1911. urtea eta inprimalekua, Oporto. Jakingarri ere, liburuaren data ikusirik, orduko euskal literaturaren kezkak osorik ez agertzea. Izan ere, badirudi autoreari axola gehiago ematen diola olerkigintzak beste ezein literatur motak baino. Egitan, olerkariak ez eze, hitz lauzko autore

euskaldun gutxi aipatzen bait du bere orrialdeetan eta bereziki lerro handitan aipaturikoen artean, batere ez.

Euskararen edukina duten orrialdeetara joanda, ohargarria da, baita ere, aldi hartako euskal literaturaren giro arantarra gogora ez ekartzea. Ez agertzearen, Sabino Aranaren izena ere ez da agertzen euskal munduari dagokionean eta ez noski, bere iduriko hainbeste euskal idazlearen izpi edo islada nimiforik ere.

Edukinaren aldetik, liburuak baditu bere berezitasunak, eta lehen esan legez, 1911. urtean datatua izan arren, gehienbat mende biren arteko uztarrak aztergaitzat hartzen duela esan daiteke.

Hiru atal nagusi ditu bere barnean:

- A) Lehena, euskararen deskribapena.
- B) Bigarrena, euskal literaturaren azterketa, gehienbat olerkigintzatik bideratua.
- C) Euskal textuen antologia eta textuen beren portugesezko itzulpena.

A) Euskararen deskribapena

Hasten du idazleak bere ibilaldia euskararen aintzinasuna erakusten, eta auzi horri buruzko teori multzoa paperetara aldatu eta gero, hizkuntzaren prolemtikan murgiltzen da, garbiki adierazteko euskarak, kulturaren aldetik ezein hizkuntzak behar dituen baldintzak eduki ez dituela historian zehar; jarraian ondorio garrantzitsu batera heltzeko:

«Derivado o vasconço, como todos os idiomas nspanhoes, á excepção do castelhano, de estado civil; restringido pelo processo historico, ao pobre e aspero territorio que duas famosas nações absorveram; reduzido a ser órgão de comunicação puramente familiar de montanhesees, para os quaes o dilemma da lucta pela existencia se mostrava em toda a sua brutalidade, foi impossivel que aquella lingua, formosa como puocas, se adornase com as primicias de rica litteratura.»

(84-88. orr.)

«A incorporação do Senhorio da Vizcaya e das provincias de Alava e Guipúzcoa e a posterior da Navarra na corôa de Castella, assim como a incorporação do Labort, do Viscondado de Sola e da Merindad de Ultrapuertos na corôa de França, estabeleceram para todo o paiz vasconço um estado de cousas semelhante: a supremacia politica conferida a um poder nacional que não era euskarô».

(88. orr.)

B) Euskal literaturaren azterketa

Egoera honen emaitzak dira, besteak beste, euskarazko literaturak jasaten dituen eza eta gabetasunak. Hildo honetatik eta gaur harrigarria iruditzen bazaigu ere, Echeparek egindako lehen euskal liburuaz honela dio:

«As poesias eroticas e religiosas de Bernardo de Echepare, impressas em 1545, de modesto valor literario, passaram á cathegoria de curiosidade bibliographica, com a honra de ser o primeiro livro vasconço, que fez gemer os prelos».

(89. orr.)

Ezin du, alabaina, Axularren «Gero» gaitzetsi eta lanoki go-raipatzen du azken hau, betidanik euskal letren lehentasuna izan duena:

«Mas o insigne Axular no **Gero** (1643), deixou bem assinalado n'este livro admiravel, ainda hoje lido correntemente na região vasco-franceza, que a lingua euskara tinha formas para enunciar as doutrinas mais elevadas da theologia moral e dogmatica, traduzir, sobria e exactamente, os textos dos auctores sacros e profanos antigos, raciocinar com eloquencia, magestade, abundancia e precisão, e adornar-se com todas as galas dos idiomas classicos».

(89. orr.)

Ez du, ordea bitartekorik onartzen eta Axularren liburutik ahozko olerkigintzaren arlora igarotzen da, honen esanahiaren lehentasuna azpimarratzeko euskal munduan. Honela eta letra

handitan bertsoaritzaz jartzen du bere xedeen erdiko kokagune bezelaxe:

«A poesia popular vasconça mansamente nas zonas medias da sensibilidade humana. O koblarî, pela humildade da sua classe, o morigerado de seus costumes e estabilidade da sua posição, encontra-se a coberto d'essas ninas que os reveses de fortuna e as paixões abrem em caudales nos caracteres de outros poetas, arrancando-lhes clamorosos lamentos. E ainda menos o rondam as missões do hierophante, a docencia do vidente e os problemas do philosopho.

«Canta, de preferencia, o amor, a placida existencia do rustico, a natureza, a independencia pessoal. Tira as imagens dos objetos e seres que o rodeiam, e são, de si, belos: passaros, flores, arroyos, bosques, montanhas, astros, o bramir do oceano e o pallido luar. As suas notas mais profundas exhalaa a sensibilidade. A sua imaginação é sosegada, limpida, pouco inventiva e constructora. Carece do dom da eloquencia; em compensação nunca declama nem exagera. Gosta do genero lyrico e dos chamados de transição: a elegia, a satyra, a poesia bucolica; o prosaismo e a preocupação pratica enca-minham-na para a fabula. Teve a concepção perfeita do genero dramatico. O embrionario teatro euskaro (reduzido ás pastoraes suletinas) é todo movimento, lucta e acção; pinta caracteres por meio do dialogo. A acção, sempre a acção, nem sempre coherente, verdade.»

(91. orr.)

Hemendik gero gure portugaldarra euskal literaturaren errepidetik ibiltzeko Felipe de Arrese y Beitia ikertzen du sakon eta luze, gerokoan Iztueta eta (harritu zaitetz irakurle!) Arzac euskal autoreen azalpenak egiteko. Hirutasun olerkari honetan oinarritzen da Cervaens bere idcía literarioak erakusteko. Eta batipat Arreseren «Ama Euskeriaren liburu», Iztuetaren «Konchesi» eta Arzac-en «Maricho» poemetan bere ondorioak ateratzeko. Agerian da, bestalde, azken honi orduan zeukan ospea onartzen diola, gerokoan, agian, euskal literaturaren eremuan galdu duena.

Igaro da ostean gure portugaldarra, euskal literaturaren bidetxidorrren barne, ez ohizko atal bat formulatzera, hots, *euskal emakume idazleena*. Eta horra hor, nondik dakarzkigun gogora egun sarri entzuten dugun kezka. Horretarako hilaran, eta ondo ehotuak, hiru lore euskaldun ditu adibide: Bizenta Mogel alegi-lari ezaguna, Rosario Artola eta Francisca Ignacia de Arrue, azken bi hauek ezezagunagoak (ikus bestela Aita Onaindiaren «Milla Euskal-Olerki Eder»). Non datza, bestalde, Cervaens-ek aitortzen digun euskal emakume idazleen urritasunaren arrazoia? Autorearen ustetan ez dago emakume edo herriaren izatean, gizartean baino:

«Nada ha, portanto, que attribuir á incapacidade artistica a escassez de escriptoras vascas. A causa d'esta escasez temos que ir busca-la em outra parte: no meio social, no carencia dos grandes centros de cultura litteraria, até nos mesmos relevantes dotes da mulher vasca para administradora da sociedade domestica, porque, atarefada nos labores honrosos e dignificadores do lar, não podia consagrar-se a outras occupações mais amenas, por certo, mas tambem menos importantes, menos transcendentaes e menos imprescindiveis na ordem da vida».

«Nunca foi grande o numero de escriptoras vascas, mas não certamente por incapacidade artistica. A mulher, sobretudo guipuzcoana, sabe sentir e pensar com rectidão, e não lhe são extranhos, antes, pelo contrario, familiares, os sonhos e aspirações que se alimentam dos esplendores do ideal. As nevoas quasi perpetuas que só pelas clareiras deixam brilhar o sol fazendo desejar e amar com mais força os seus vividos reflexos, infundem no animo vagas inquietações, anhelos d'um mundo melhor, suavissimas e poeticas tristezas alternadas e ennobrecidas por esperanças immortaes. N'um paiz onde as nevoas são tão mudaveis e caprichosas, onde os accidentes da paisagem, a infinita variedade de matizes de que a natureza se reveste, teem um encanto ineffavel, o espirito da mulher não pode ser extranho aos purissimos deleites da Arte. As singulares disposições da mulher vasca, para

*o cultivo da arte musical, são prova irrefragavel do que vi-
mos afirmando».*

(104. orr.)

Lau idazle datozkigu, azkenez, egilearen eskutik, euskal li-
teraturaren ikuspegi hau borobiltzeko: Iturriaga, Iparraguirre,
Vilinch eta Elizanburu. Ikusten denez, azterlariaren xedeak eta
jomugak poetak dira. Azkenez euskal literaturari dagokion saila
bukatzeko Francisco Iturribarri erdal poetaren aipamen luze be-
zain astuna egiten du gure portugaldarrak.

C) Euskal textuen antologia eta portugaserazko itzulpena

Hirugarrena da, ezbaierik gabe, zatirik ohargarriena eta be-
reziena, bertan biltzen bait dira euskal literaturaren atal batzuk,
beren portugaserazko itzulpen eta guzti.

Irakur dezagun, adibidez, Iparragirrereren «Gernikako Arbo-
la» olerkiaren lehen ahapaldia Miño errekez bestaldeko hizkun-
tzaz:

*Guernikako Arbola
Da bedeinkatua,
Euskaldunen artean
Guztiz maitatua.
Eman ta zabaltzazu
Munduan frutua,
Adoratzen zaitugu
Arbola Santua*

*A arvore da Guernica é um
símbolo bendito a quem amam
com entranhado amor todos os vas-
conços.*

*Arvore santa, estende e propa-
ga os teus fructos pelo mundo. Nós
te adoramos com o mais vivo fervor.*

(139. orr.)

Edo eta Elizanbururen «Ikhusten duzu goizean» poetiko-
tasunez beteriko hura, Camoens-en berbakeran:

*Ikhusten duzu goizean,
Argia hasten denean,
Mendiño baten gainean
Etche itkiño aitzin churi bat
Lau haitz andiren artean,
Iturriño bat aldean,
Chakur churi bat athean?
Han bizi naiz ni bakean.*

*Vês ao nascer d'aurora sobre
uma collina, uma casinha muito
branca, rodeada de quatro grandes
robles, com una fontezinha ao lado
e um cão branco á porta? Pois alli
vivo em santa paz.*

(145. orr.)

Honela amaitzen du Cervaens-ek bere sarrera euskal letretan. Badirudi, lehen so batetan bederen, zituen oinarriak oso konketuak zirela: Campion, Echegaray... berauek aipatzen bait ditu behin eta berriro bere textuan zehar: halaber, beti elkarlotzen ditu euskal literaturaren edukina sasoi hartako beste literaturen eta literaturgileen adibideekin. Honela Heine, Lamartine, Virgilio, Musset eta abar luze bat noiznahi eta nonhai ditugu agerlari liburu honen orrialdeetan, ez dakigu autorren ezagupenak erakusteko gogo soilaz ala literatura konparatuaren lehen oinarriak bezalaxe.

Zernahi gisaz ere, bego hor, jakingarri legez eta Euskal Herriatik oso hurrun ez dagoen hizkuntza batez emanda, euskal literaturaren kondaira bitxi eta zenbait kasutan harrigarri baten irakurketa soila.

Andres Urrutia